

L'OBRA (O LA VIDA) DE FRANCESC FONTANELLA EN L'ESQUINÇ DE 1652-1659

Pep Valsalobre

Institut de Llengua i Cultura Catalanes - Universitat de Girona

RESUM: Malgrat que només coneixem algunes dades biogràfiques disperses del poeta barroc barceloní Francesc Fontanella (1622-1683/85) després de desplaçar-se de Barcelona a Perpinyà el 1652 i romandre-hi refugiat per sempre més, l'activitat literària i cultural rossellonesa en general així com la seva producció literària d'aquests anys, majoritàriament de temàtica religiosa, ens permeten afirmar que la dialèctica història-literatura i la vinculació a l'activitat cultural i política amb les institucions civils que havien marcat els fulgurants anys de joventut a la capital del Principat no va tenir equivalent després de 1652 al territori nord-català. La separació del Principat i els Comtats després de la Guerra dels Segadors, doncs, va comportar també una divisòria determinant en l'obra fontanelliana.

PARAULES CLAU: Francesc Fontanella, literatura catalana moderna, poesia barroca, cultura catalana, Rosselló.

I

Aquest document pretén mostrar com una biografia de gran rellevància cultural i literària es veu extraordinàriament condicionada pels fets històrics de mitjan Sis-cents i molt particularment per la separació del Principat i els Comtats. És el cas de Francesc Fontanella.

En l'àmbit de la historiografia general de l'època, la faceta més coneguda de Francesc és la de ser satèl·lit del germà gran, Josep Fontanella, per exemple quan va fer d'acompanyant o de secretari –no ho sabem ben bé– d'aquest els dies de l'ambaixada a Münster, gràcies al conegut treball de Costa, Quintana i Serra.¹

Sobre la implicació del petit dels Fontanella en la política, la milícia, la cultura, i, en general, els fets del moviment profrancès abans del 1652, dit així *grosso modo*, jo mateix n'he fet el resum no fa gaire.² El meu objectiu aquí serà, però, inserir-lo en els processos d'adaptació a la nova situació del Rosselló en aquells anys convulsos. I, sobretot, veure la influència que sobre la seva persona i, de retruc, sobre la seva obra va exercir la separació del Principat i el Rosselló.

És a dir, es tracta de respondre la qüestió: com va afectar la fi de la guerra el 1652 i el Tractat dels Pirineus el més important dels escriptors catalans de la seva generació i un dels autors cabdals de la literatura barroca catalana? O dit d'una altra manera: quin va ser el seu personal Tractat dels Pirineus? Si Fontanella fos un escriptor i prou, és probable que les circumstàncies històriques no haguessin afectat ni poc ni res en la seva obra. Ara bé: per la significació politicocultural de la seva activitat literària i pels lligams de la seva poesia amb els fets històrics i amb la mateixa biografia, coses que el fa un poeta d'aparença molt moderna –dins l'àmbit de la poesia barroca–, la vida i l'obra de Fontanella reflecteixen una profunda solució de continuïtat entre el període anterior al 1652 i el posterior. Les dades que tenim són conegudes de fa temps i molt fragmentàries encara, però permeten dibuixar unes línies generals i formular algunes preguntes que ulteriors recerques han de mirar de respondre.

NOTA. L'elaboració d'aquest document ha comptat amb el suport del projecte HUM2006-08326/FILO del Ministerio de Educación y Ciencia. Agraïxo les orientacions d'Albert Rossich i Eulàlia Miralles, i les col·laboracions de Narcís Iglésias, Óscar Jané i Pep Vila.

1. Jaume COSTA, Artur QUINTANA i Eva SERRA, «El viatge a Münster dels germans Josep i Francesc Fontanella per a tractar les paus de Catalunya», dins Brigitte SCHLIEBEN-LANGE i Axel SCHÖNBERGER (ed.), *Polyglotte Romania. Homenatge a Tilbert Didac Stegmann*, vol. I, Frankfurt del Main: Domus Editoria Europaea, 1991, p. 257-294. Sobre el mateix afer, vegeu també Maria-Mercè MIRÓ, «El poeta Francesc Fontanella de la revolta catalana al congrés de Münster (1640-1643)», *Revue d'Études Catalanes*, 4 (1991), 29-41.

2. Pep VALSALOBRE, «Francesc Fontanella: le poète alchimiste baroque», *Miranda. Revista de Cultura/Revue de Culture*, 2 (2007), p. 62-76; i «Francesc Fontanella: una biografia excessiva», *Revista de Catalunya*, 239 (maig 2008), p. 71-98. He de reconèixer que algunes de les dades biogràfiques d'aquests documents són força caducades avui, pocs mesos després: el resultat de recentíssimes recerques documentals han permès obtenir un perfil biogràfic del personatge en els anys barcelonins bastant divers del que percebiem fins ara. Tinc previst de publicar pròximament aquestes interessants novetats.

II

Totes les biografies de Francesc Fontanella es fan ressò de la seva ascensió meteòrica en el panorama politico-cultural de la Barcelona en temps de guerra i de la implicació política de la seva obra literària i el seu activisme cultural. Fem-ne un resum succint.

El 1641, a divuit anys, va publicar impresa una peça oratòria de trenta pàgines que combina la prosa cultista i els textos poètics en català, llatí i francès, que coneixem com a «Panegíric a la mort de Pau Claris», una exaltació literariopolítica –una mitificació, en suma– del president de la Generalitat, acabat de morir.³ És cert que no era el panegíric oficial: les autoritats barcelonines l'havien encarregat a Gaspar Sala, el publicista «orgànic» de la nova deriva institucional. De fet, el text fontanellià apareixia imprès quan el pare –gran amic de Claris– era conseller en cap de Barcelona, i a aquest dedicava el jove Francesc el text publicat. Tot plegat fa pensar en una iniciativa més aviat familiar que no pas institucional. N'hi va haver d'altres, d'encomis funerals, com el sermó de Josep de Jesús Maria i d'altres de menor entitat. L'únic d'autor civil, però, va ser el de Francesc.

L'activisme cultural vinculat a l'actualitat política va tenir altres realitzacions. Entre el 24 i el 26 de febrer de 1647, Fontanella va participar en diversos actes celebratius pel bateig del fill del virrei Henry de Lorraine, comte d'Harcourt: per exemple, el text de la narració en vers del cerimonial del bateig diu que tres cors amb l'acompanyament de tres capelles musicals van cantar textos de Francesc Fontanella a la catedral. Malauradament, els poemes que va compondre per a l'ocasió s'han perdut.⁴

De vegades, una actuació política va tenir el seu reflex literari, com és el cas de les tres epístoles poètiques que Francesc va enviar als seus contertulians del cercle literari barcelonès amb motiu del viatge cap a Münster en 1643-1644 en què Josep Fontanella viatjava com a assessor de l'ambaixada francesa per als afers catalans. Com he dit a l'inici, no sabem en qualitat de què hi viatjava Francesc. En tot cas, quan Josep va haver d'abandonar Münster, Francesc hi va romandre i va intercanviar encara lletres amb el Consell municipal barceloní.

En diversos llocs de l'obra fontanelliana s'al·ludeix a l'esmentat cenacle barceloní de literats moderns, comandat pel mateix Francesc. No en sabem gaire res, però, fora que els seus membres devien estar vinculats als projectes de Fontanella per a la refundació d'un teatre culte en català, fins i tot com a actors en les representacions de les obres fontanellianes. Segurament hi devia figurar Francesc Granollacs, poeta al seu torn, i, sens dubte, un tal Guidèmio, pseudònim poètic d'un encara no identificat col·lega literari de Fontanella, que apareix citat en les obres teatrals fontanellianes.

Algunes mostres de l'activisme literari de Fontanella a la capital catalana manifesten la precocitat intel·lectual de Francesc. Hi ha una dada que palesa que Fontanella era una autoritat amb només vint anys en el món literari barceloní: el 1643 li havia estat encarregat d'escriure la sentència o vexamen, en vers i de to jocós, com era de rigor, al certamen poètic que es va celebrar en honor de Tomàs d'Aquino al convent de Santa Caterina, dels frares dominics, amb motiu de l'arribada a Barcelona d'una relíquia del sant. Aquesta de Sant Tomàs és l'única acadèmia literària catalana de l'època barroca que coneixem, prèvia a la dels Desconfiats.

Finalment, hi ha altres mostres de poesia vinculada als afers històrics i polítics del moment. Per exemple, el madrigal que dedica a Francesc Barra, autor d'un manual d'artilleria imprès el 1642 en català, publicat en els preliminars del llibre, o l'interessant poema que comença «La pau, de l'abundància acompanyada» publicat imprès el 1645.⁵ Aquest darrer és un text escrit després de l'estada a Münster per la preparació de la conferència de pau; moment culminant de la poesia civil fontanelliana que sembla augurar, al mode virgilià, una pau imminent que permetrà encetar un període quasi auri en què la poesia pren el lloc de les armes per cantar les glòries de Catalunya.

Finalment, en el període del setge de la ciutat, en 1651-1652, Francesc va escriure diversos textos al·lusius. Entre els més coneguts, hi ha un poema burlesc (!) sobre la situació desesperada dels assetjats que comença amb aquests versos: «–La botella s'és morta, / vagen-la a enterrar!».⁶ No hi ha dubte que l'opció burlesca de la seva darrera composició de caire civil encara a la Barcelona assetjada estant és un reflex evident de la inexistència d'un model retòric que permeti a Fontanella expressar el desencís pels esdeveniments històrics. Lluny, molt lluny queden les opcions cultistes de sis o set anys enrere, del 1645 i el poema «La pau, de l'abundància acompanyada» acabat d'esmentat, o de l'alegre confidencialitat barrejada amb l'emoció del moment i l'enlluernament pels importants companys de viatge que mostrava en els poemes camí de Münster, el 1643.

3. Giuseppe GRILLI, «Decadenza, Arcadia e Barocco nella Catalogna del XVII secolo», *Annali. Sezione Romanza. Istituto Orientale* (Nàpols), XXIII/2 (1981), p. 409-434; Giuseppe GRILLI, «Claris, Home Polític (segons Francesc Fontanella)», dins Pep VALSALOBRE i Gabriel SAN-SANO (ed.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vítel·la, 2006, p. 225-244; Francesc FONTANEL·LA, *Panegíric a la mort de Pau Claris*, Montserrat CLARASÓ i Maria-Mercè MIRÓ (eds.), Barcelona: Fundació Pere Corominas, 2008.

4. Vegeu, però, la hipòtesi de Miró a *La poesia de Francesc Fontanella*, vol. I, edició crítica de Maria-Mercè MIRÓ, Barcelona: Curial, 1995, p. 64.

5. *La poesia de Francesc Fontanella, op. cit.*, vol. I, p. 125 i 108-109, respectivament.

6. *La poesia de Francesc Fontanella, op. cit.*, vol. II, p. 259-260.

En paral·lel a aquesta activitat literària, tan vinculada als fets històrics i polítics, Francesc Fontanella desenvolupa una certa activitat militar en el context de l'anomenada Guerra dels Segadors.⁷

En definitiva, a la ciutat de Barcelona, Francesc Fontanella havia desplegat un intens activisme literari en l'entorn del «partit francès», sovint vinculat a avinenteses de significació civil i política, en un insòlit exemple de simbiosi literariohistòrica fruit d'una ocasió històrica excepcional.

III

El 1652, quan travessava la que després seria la frontera, Fontanella tenia vint-i-nou anys. El territori nord-català no era nou per a ell: la família de la mare residia a Perpinyà i la poesia fontanelliana hi apareix vinculada des de ben aviat. En efecte: probablement entre el 1639 i el 1640, a cavall entre les estades familiars al Rosselló i Barcelona, Francesc va compondre una sèrie de breus poemes amorosos en clau pastoral, les *Giletas*, en què la toponímia rossellonesa hi és ben present; la destinatària dels poemes, Gileta, era Maria Teresa Ham, d'una família ben coneguda al Rosselló.

Ara bé, alguns esdeveniments de l'entorn personal dels darrers anys, a més del fiasco polític i la pèrdua de la capital catalana amb el consegüent refugi a Perpinyà, van marcar negativament l'inici de la nova etapa. Durant els quatre anys anteriors, entre el 1648 i el 1652, les notícies luctuoses entorn seu van ser incessants. El 1648 havia mort una persona que anomena Nise en les seves poesies i amb qui l'unia una fervorosa relació sentimental, segons que es desprèn de les elegies funerals que li va dedicar. Al desembre del 1649 moria el pare Joan Pere, enterrat a la parròquia de Sant Jaume de Barcelona. El 1651 moria també la germana Maria Àngela, que residia al Rosselló. Finalment, cap a tres anys després de casar-s'hi (era viva al juny del 1652), va sofrir la mort de la seva primera esposa, Helena Serra, amb qui s'havia esposat, segurament, al maig del 1649. Fins i tot el mateix Francesc degué estar al pas de la mort a final del 1648, segons documentació trobada recentment.

En fi, Francesc arribava al refugi perpinyanès amb un llast de derrotes col·lectives i desastres familiars prou carregós. L'última dada: Josep i Francesc Fontanella apareixen plegats –al costat d'altres 231 més, entre els quals hi ha Josep de Margarit, Josep d'Ardena, Martí i Viladamor– al capdamunt de la llista de traïdors segons una sentència del marquès de Mortara i de la Reial Audiència de Catalunya de 6 (o 12) de gener de 1653, per als quals es declara la confiscació de béns.⁸

En aquest procés de reubicació d'urgència, vers el 1654 es va casar amb Estàsia d'Ardena i de Sabastida.⁹ Estàsia era germana de Josep d'Ardena, aleshores vescomte d'Illa, molt estretament relacionat amb els germans Fontanella. No és estrany, doncs, que, un cop al Rosselló, el jove vidu Francesc es casés amb una de les germanes de l'amic Josep, la qual devia conèixer de molts anys enrere. Fins a quin punt va ser un afer amorós o un assumpte de política matrimonial, afavorit per la relació entre els dos Josep, Fontanella i d'Ardena –és a dir, un pas en la necessària aglutinació dels clans dels profrancesos refugiats–,¹⁰ a hores d'ara no ho sabem pas. Un any després devia néixer el fill, segon (o tercer) de Fontanella, Josep, perquè el 1658 el testament de Francesc diu que aleshores tenia tres anys. Anys a venir, Josep Fontanella i d'Ardena serà capità d'infanteria del regiment reial del Rosselló.

El conjunt de dades rosselloneses relatives a Francesc apunten en una mateixa direcció: s'ha perdut la simbiosi entre política i cultura que s'havia creat a Barcelona. L'actiu cercle cultural i literari barceloní que Francesc comandava ha desaparegut i no ens consta que aparegui vinculat a cap altre cercle o activitat cultural de Perpinyà de característiques similars ni aproximades.

IV

El 1657, Francesc ingressava al convent de predicadors de Perpinyà. La relació amb els dominics no era nova: recordem que havia participat en l'Acadèmia de Sant Tomàs, al convent de predicadors de Santa Caterina de Barcelona, i n'havia estat autor de la sentència del certamen poètic del 1643.

7. Pep VALSALOBRE, «Francesc Fontanella: una biografia excessiva», *op. cit.*; Xavier TORRES SANS, «El poeta al peu del canó. Francesc Fontanella, sobreintendent d'artilleria», dins Gabriel SANSANO i Pep VALSALOBRE (ed.), *Fontanelliana*, Girona: Documenta Universitaria, 2009, p. 163-177.

8. Cf. Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic: Eumo, 1997, p. 170 n. 22, que remet a ACA, CA, lligall 208, on diu que és de 12 de gener; transcripció del document a Òscar JANÉ CHECA, *França i Catalunya al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, tesi doctoral dirigida per Jean-Pierre Amalric i Antoni Simon i Tarrés, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2003, p. 665-667, on diu que és de 6 gener; una llista pràcticament idèntica, pel que fa als ciutadans de Barcelona, apareix a la crida de 31 març de 1655 que va ser publicada per Eva SERRA I PUIG, «Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió», *Pedralbes*, 17 (1997), p. 212-215.

9. Tot i que generalment s'ha dit que es devia casar el 1652, més aviat devia ser el 1654, a partir de la interpretació de la data –errònia– d'un document localitzat recentment.

10. Cf. Òscar JANÉ, «L'elit catalana al Rosselló després del 1652: una generació d'adaptació» dins Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO (ed.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Belcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 2006, p. 85.

Però, què l'havia dut a fer un canvi tan radical de vida? El desengany i el fervor espiritual? Servituds familiars? En altres paraules: què hi ha de desengany respecte del món i de replegament espiritual veritable després dels revessos de la fortuna (com tendim a projectar des de la nostra contemporaneïtat), i què de voluntat de poder del clan familiar, d'instrument al servei del germà Josep? Tampoc no ho sabem. És probable que hi hagi molt de sinceritat, si més no en un primer moment. Però és possible també que el segon aspecte prengués rellevància alhora que Francesc ascendia en el *cursus* religiós. El cas és que es va ordenar de sacerdot el 1660 i entre el 1671 i el 1672 ja era prior del convent de Sant Domènec de Perpinyà. Encara n'era el 1675.

En principi, els dominics eren un orde incòmode al poder francès, el qual cercava d'introduir ordes «favorables als seus interessos» i nous convents, com les religioses de l'Ensenyança de Besiers (1663)¹¹ i, sobretot, els jesuïtes, just l'orde més enfrontat als dominics. El convent de predicadors –el més poblat, amb el de franciscans, de Perpinyà– presentava, als ulls dels interessos de la monarquia francesa, un perfil massa «local», hispanitzant i excessivament tridentí.¹² Per això, una lletra reial signada per Le Tellier el 21 de maig de 1666 adreçada al provincial dels dominics a Occitània els esperonava en aquest sentit:

Jugeant important à notre service d'accoutumer autant qu'il se pourrait les religieux catalans du couvent des Frères Prêcheurs de Perpignan à la langue et aux moeurs des religieux français [...] notre intention est que dorénavant et à mesure que les novices catalans qui seront admis dans ledit couvent de Perpignan auront fait profession vous les retiriez et envoyiez dans d'autres couvents de votre Ordre situés dans notre royaume.¹³

De fet, tan aviat com el 1662, els convents dels dominics de Perpinyà i de Cotlliure havien estat annexionats a la província de Tolosa.¹⁴

D'altra banda, la voluntat reial que els convents rossellonesos fossin regits per francesos era també molt matiner, del 1661.¹⁵ Tanmateix, la resistència dels dominics a tals exigències va ser sòlida per tal com el 1711 encara no es complien, i el domini català del convent era inalterat.¹⁶

V

Hi ha una dada clau que ens pot ajudar a interpretar l'opció religiosa de Francesc Fontanella: l'aparició del seu nom en una llista de subjectes episcopables per al bisbat d'Elna. En efecte, dins del període prioral de Fontanella, al desembre del 1672, hi ha un document, desenterrat per Òscar Jané, que és una llista de candidats afegida a una carta que fa l'intendent Carlier al secretari d'estat de la Guerra Le Tellier a la mort de Vicenç de Margarit i de Biure, bisbe d'Elna.¹⁷ Que «*le reverend père Fontanelle*», acabat d'arribar com aquell que diu, figuri com a candidat per ocupar el bisbat rossellonès fa sospitar que hi pugui pesar també la influència del seu germà Josep.

Al capdavant la tònica general entre els refugiats de l'elit catalana al Rosselló, com arreu, era projectar el clan familiar en els ressorts de poder. L'Església rossellonesa, fruit de la guerra i de l'arribada de nousvinguts del Principat, havia optat per una política de recompenses. Vegem un exemple que ve molt al cas: el servei de Josep Margarit a la corona borbònica havia estat determinant per a les diferents destinacions episcopals del seu germà, el dominic Vicenç Margarit, finalment bisbe d'Elna del 1669 al 1672, just el bisbat ara vacant.¹⁸ Paral·lel és el cas dels Trobat, en què el germà polític ajuda el germà religiós.¹⁹ A més del cas dels Margarit i els Trobat, hi ha els exemples de col·laboració familiar de Francesc de Sagarra²⁰ o, en un nivell més baix, dels Pont.²¹ En definitiva: no s'ha de ser un religiós exemplar per optar a càrrecs eclesiàstics, perquè tal afer depèn més aviat d'influències i interessos polítics i familiars. De fet, a l'esmentat document de Carlier, el cas de Francesc té algunes característiques remarcables: d'entrada, dels set proposats, és el que du un comentari més extens, i és l'únic en què s'hi fa constar el servei a la monarquia, no pas com a religiós... sinó com a militar.

11. Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja-Barcelona: Afers, 2006, p. 333.

12. Òscar JANÉ, *Catalunya i França al segle XVII*, 2006, *op. cit.*, p. 335.

13. Alice MARCET, «Une ville catalane (1462-1674)», dins Philippe WOLFF (dir.), *Histoire de Perpignan*, Tolosa de Llenguadoc: Privat, 1985, p. 87; també a Narcís IGLÉSIAS, «Notes sobre llengua i Església al Rosselló (segles XVII-XVIII)», *Estudi General*, 22 (2002), p. 100.

14. Narcís IGLÉSIAS, «Notes sobre llengua i Església al Rosselló...», *op. cit.*, p. 99.

15. Narcís IGLÉSIAS, «Notes sobre llengua i Església al Rosselló...», *op. cit.*, p. 98-99.

16. Maurice GOUGES, «Le Roussillon Monastique. Couvents d'hommes après de traité des Pyrénées», CERCA (1966), 16; Narcís IGLÉSIAS, «Notes sobre llengua i Església al Rosselló...», *op. cit.*, p. 100.

17. Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT) (Paris), A1 296, p. 278; cf. Òscar JANÉ, *Catalunya i França al segle XVII*, 2006, *op. cit.*, p. 137 n. 145; agraeixo a Jané que m'hagi facilitat una reproducció del document.

18. *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. II, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Editorial Claret, 2000, p. 550-551.

19. Cf. Òscar JANÉ, *França i Catalunya al segle XVII...*, 2004, *op. cit.*, p. 340-345; i el treball d'Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, en aquest mateix volum.

20. Òscar JANÉ, «L'elit catalana al Rosselló després de 1652...», *op. cit.*, p. 80.

21. Òscar JANÉ, «L'elit catalana al Rosselló després de 1652...», *op. cit.*, p. 86.

Malauradament per a Francesc Fontanella, la generació d'adaptació, la primera després del 1659, havia «col·locat» tots els catalans afectes i l'etapa era conclosa. Just ara, cap al 1670, la política eclesiàstica de la Monarquia francesa va canviar de rumb de manera contundent: tots els bisbes són francesos a partir d'aquell moment.²² Fontanella no és bisbe d'Elna; ni ell, ni cap dels altres sis proposats per Carlier.

VI

La predicació de l'advent i la quaresma a Sant Joan de Perpinyà, que tradicionalment havia estat adjudicada a un religiós diferent cada any, almenys des del 1629 –amb una clara majoria de jesuïtes i dominics–, segons les dades de Torreilles,²³ a partir del 1660 –just després de l'annexió– i fins al 1679 es transforma en un teva meva entre jesuïtes i dominics exclusivament, o més exactament, entre el jesuïta Antoni Ignasi Descamps i els dominics Pere Nicolau Arnú, primer, i Francesc Fontanella, després. Així durant dinou anys! Immediatament després torna la tònica habitual d'un religiós divers cada temporada, i només molt ocasionalment es produeix una repetició (i així fins al 1791, fins on arriben les dades de Torreilles).

El cas és que entre el 1674 i el 1679 Francesc va predicar sermons d'advent i quaresmals a la catedral de Sant Joan de Perpinyà. En 1674-1675 com a substitut del jesuïta Descamps, malalt.²⁴ Després, en 1676-1677 i 1678-1679, com a continuador d'Arnú, del mateix orde de predicadors. La pugna entre la pressió francesitzant del jesuïta Descamps i l'adhesió a la tradició d'Arnú es va alternar sense interrupcions des del 1660 fins al 1674, moment de l'entrada en lliça de Fontanella, amb qui es va reprendre l'alternança de dominics i jesuïtes fins al 1679, com hem dit.

Arnú degué col·laborar estretament amb Fontanella. La seva figura és força interessant: tot i que era de la Lorena, residia a Perpinyà des de petit, i el 1658, quan Fontanella entrava a l'orde, ell es doctorava en filosofia i teologia; aquell mateix any va ser professor a la Universitat de Tarragona però a l'any següent retornava al Rosselló; va ser rector de l'Estudi Major el 1663 i prior al convent de Sant Domènec. Va mostrar-se combatiu contra la corona en l'afer de la francesització dels ordes religiosos rossellonesos i es va enfrontar també amb els jesuïtes, contra els quals sembla que va publicar un pamflet. Va anar a Roma i a Pàdua per raons docents. Va morir el 1692 en aquesta darrera ciutat. Nicolau Arnú va publicar imprès a Perpinyà una *Summa philosophiae*, en castellà malgrat el títol, treu dels textos de Tomàs d'Aquino i d'Albert el Gran, el 1662, entre altres obres.²⁵

Fontanella va coincidir també al convent amb Domènec Sunyer, que havia publicat en castellà feia poc una *Vida y milagros de santo Domingo Soriano...* (Perpinyà 1651) i un *Joyel espiritual...* (Perpinyà 1653).²⁶

Del 8 de setembre de 1676 és una conegudíssima carta reial signada per Le Tellier en la qual es felicita els cònsols perpinyanesos pel fet que s'hagi començat a predicar en francès a Sant Joan (per part de Descamps) –és el mateix any del primer discurs en francès de Trobat al Consell Sobirà– i se'ls encoratja a la continuïtat en aquesta línia.²⁷ Una carta de l'intendent Camus de Beaulieu al ministre Louvois, de 24 de setembre, mostra que tenia previst de reforçar la intenció reial.²⁸ Torreilles interpreta la carta de Le Tellier als cònsols en el sentit que no es va predicar mai més en català per quaresma a Sant Joan: «*Dès 1676, à Perpignan, les prédications du carême furent faites en français*».²⁹ Vol dir això que Francesc va predicar en francès entre el 1676 i el 1679? Torreilles no justificava documentalment tan contundent afirmació i em fa pensar que aquí va tirar pel dret. Potser ho corrobora la poca i lenta penetració del francès en tots els ordres de la vida rossellonesa, el poc impuls reial (en el compàs d'espera dels esdeveniments dels Països Baixos), i, fins i tot, que bisbes francesos es «catalanitzen».³⁰

22. Òscar JANÉ, «L'assimilation du Roussillon à la France : une question de temps... judiciaire», dins Christiane VILLAIN-GANDOSSI i Jacqueline LORENZ (dir.), *Le temps vu par...*, Besançon: Actes du 129è Congrès des Sociétés Historiques et Scientifiques, du 19-23 avril 2004, Editions électroniques du CTHS, 2008, 263. (<http://cths.fr/ed/edition.php?id=5023>). Ignasi Fernández Terricabras distingeix en aquest sentit dos moments: el 1670 i el 1675.

23. Philippe TORREILLES, «Les prédicateurs de Carême à Saint-Jean sous l'Ancien Régime», *Semaine Religieuse de Perpignan*, XXIX/15 (9 abril 1898), p. 176-180.

24. Philippe TORREILLES, «Les prédicateurs de Carême...», *op. cit.*, p. 178.

25. Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII (1650-1699)», dins Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO (ed.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel-la, 2006, p. 103-104; *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. I, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Editorial Claret, 1998, p. 118.

26. Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà...», *op. cit.*, p. 103-104.

27. Philippe TORREILLES, «Les prédicateurs de Carême...», *op. cit.*, p. 176-177; Narcís IGLÉSIAS, *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic / Girona: Eumo / Universitat de Girona / Universitat de Vic, 1998, p. 140.

28. Narcís IGLÉSIAS, «Notes sobre llengua i Església al Rosselló...», *op. cit.*, p. 93; Òscar JANÉ, *Catalunya i França al segle XVII...*, 2006, *op. cit.*, p. 139-140; Òscar JANÉ, «L'assimilation du Roussillon à la France : une question de temps... judiciaire», *op. cit.*, p. 266.

29. Philippe TORREILLES, «La diffusion du français à Perpignan après l'annexion (1660-1700)», *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, LV (1914), p. 365-383 (p. 10 de l'extracte); Narcís IGLÉSIAS, «Notes sobre llengua i Església al Rosselló...», *op. cit.*, p. 93.

30. Gilbert LARGUIER, «Une province du royaume de France, entre résistance, résignation et séduction (1660-1789)», dins Jean SAGNES (dir.), *Nouvelle Histoire du Roussillon*, Perpinyà: Trabucaire, 1999, p. 227.

En fi, ateses les resistències dominiques en general, em decantaria per pensar que Fontanella no va continuar amb la línia oberta per Descamps. No en tinc, però, cap prova documental, ni en un sentit ni en un altre.³¹

VII

Paral·lelament, l'activitat intel·lectual de Fontanella no va decaure: es va doctorar en teologia; va ser professor de Dret canònic a la Universitat de Perpinyà, almenys entre el 1663 i el 1670. Per cert, també els canvis d'aquests anys en la política lingüística van afectar Francesc en aquest altre front: la universitat. Un decret del Consell Sobirà va introduir alguns canvis en els requisits d'accés a la universitat, entre ells el coneixement suficient, «mediocre», del francès.³² El document és del maig del 1662 i Fontanella en va ser professor almenys des del 1663. L'obligació és més peremptòria el 1688. La familiaritat de Francesc amb la llengua francesa venia de lluny: per exemple l'havia usat en poemes inclosos al citat panegíric per la mort de Pau Claris. Però aquella opció poliglota i filopolítica (recordem que hi va incloure textos poètics en català, llatí i francès, però cap en castellà), és ara una obligació, no un esnobisme més o menys militant.

VIII

Simultàniament, la producció literària fontanelliana va continuar: es conserven més d'un centenar de poesies religioses, la major part escrites en el període dominicà. Ara bé, si parem atenció a la seva producció poètica perpinyanesa hi observem dues qüestions no pas poc rellevants. L'abundant obra hagiogràfica de Francesc Fontanella és clarament «hispanica», vinculada a la religiositat contrareformista hispana culta, i, al costat d'això, hi ha ben pocs textos fontanellians propers a les devocions tradicionals rosselloneses. Al patró de Perpinyà, Joan Baptista, només li va dedicar un breu romanç de setze versos en castellà, reportat per un sol manuscrit.³³ I tres romanços a Julià i Basilissa, amb molta devoció al Rosselló.

Ens consta que només dues vegades va afrontar el repte «popular» dels goigs: a la Magdalena i a Rosa de Lima.³⁴ Al costat de les lletres i cançons nadalenques. Sens dubte que això ve marcat per la seva opció per la poesia culta. En canvi, va adreçar nombroses composicions a la renovada devoció de la Verge del Roser, molt vinculada als dominics, de gran difusió a través de confraries des de finals del XVI, especialment al Rosselló; però són poemes de factura culta.³⁵

D'altra banda, hi ha un detall que evidencia el poc arrelament cultural de Francesc Fontanella al Rosselló i a la seva capital: malgrat que hi va viure tants anys –tants com a Barcelona– i hi va escriure una notable quantitat de textos poètics, no tenim constància que s'hi desenvolupés una tradició manuscrita pròpia, com ha observat Albert Rossich, sinó que aquesta es va produir al Principat.³⁶ En efecte, sembla que va ser al Principat on va ser recopilada tota la seva obra literària en una rica i prestigiosa tradició manuscrita.

En espera d'una anàlisi més profunda, a primer cop d'ull sembla que la producció rossellonesa va acabar recollida exhaustivament en el manuscrit que avui porta el núm. 68 de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll, datable a final del XVII-principi del XVIII.³⁷ Formen un bloc força coherent dins del manuscrit, el qual ocupa les pàgines 330-

31. Quan Alice Marcet –arran de la prèdica francesa de Descamps del 1676– afirma que «encore le fait demeure-t-il totalement exceptionnel» (Alice MARCET, «Une ville catalane (1462-1674)», *op. cit.*, p. 86; cf. Gilbert LARGUIER, «Une province du royaume de France...», *op. cit.*, p. 226), no sabem si l'afirmació es refereix al conjunt nordcatalà –i, per tant, la hipotètica continuïtat francesa en la prèdica de Sant Joan roman aïllada, no repetida en altres llocs, però tal continuïtat es dona per certa– o bé al·ludeix exclusivament a Sant Joan, és a dir, al fet que la prèdica del 1676 va ser un fet excepcional i, per tant, no va tenir continuïtat tampoc allà mateix. Pot ser que hi hagi alguna informació rellevant a les *Notícies de la iglésia col·legiada de Sant Joan de Perpinyà* del canonge Josep Coma (mss. 84 i 85, BMP: *Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna. Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*, ed. d'Antoni SIMON i Pep VILA, Barcelona: Curial, 1998, p. 27). Sembla que hi ha fragments transcrits de les *Notícies* de Coma a Gabriel BELTRÁN I LARROYA, *Síntesi històrica dels carmelites descalços de Catalunya i Balears (1586-1939)* (Barcelona, 1986), obra que en lliurar aquest document no he sabut localitzar encara. Amb Coma, Fontanella hi va tenir sens dubte relació: era doctor en teologia i rector de l'Estudi Major de Perpinyà des del 1678 i canonge de Sant Joan. En canvi, és difícil que en donin notícia les extenses *Memòries de Sant Joan (Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna, op. cit.*, p. 26-27) perquè s'han perdut, entre d'altres, els registres entre el 1633 i el 1721.

32. Òscar JANÉ, *Catalunya i França al segle XVII...*, 2006, *op. cit.*, p. 233.

33. *La poesia de Francesc Fontanella, op. cit.*, vol. II, p. 64-65. Hi havia un arrelat culte a les relíquies, esp. a la mà esquerra de Joan Baptista, vinguda a Perpinyà el 13 abril de 1660 (Claude COLOMER, *Le clergé régulier en Roussillon du Rattachement à la Révolution (1659-1789)*, Perpinyà: Société Agricole Scientifique et littéraire des Pyrénées Orientales, 1996, p. 118).

34. *La poesia de Francesc Fontanella, op. cit.*, vol. II, p. 127-129.

35. A més dels esmentats, escriu sobretot textos adreçats a la Concepció, al Sagrament i a la Verge del Roser, i ocasionalment a Sant Jaume major, Antoni de Pàdua, Francesc de Sales, Teresa, Rosa de Lima (diverses), Eulàlia i Júlia (diverses), Eulàlia de Mèrida, N.S. de la Consolació, Caterina de Siena (diverses), Magdalena (diverses).

36. Albert ROSSICH, «Notes sobre la transmissió textual de l'obra de Fontanella», dins Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO (eds.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 2006, p. 165.

37. Albert ROSSICH, «Notes sobre la transmissió textual de l'obra de Fontanella», *op. cit.*, p. 161; Miró (*La poesia de Francesc Fontanella, op. cit.*, vol. I, p. 32) el data a l'últim quart del XVIII.

405, preferentment.³⁸ Alguns dels textos copiats també en aquest manuscrit van tenir difusió independent al Principat i van ser recollits per manuscrits principatins primerencs, de la segona meitat del Sis-cents, segurament perquè van ser enviats independentment a Barcelona. En definitiva, tot plegat mostra una vinculació contínua amb Barcelona. Ni que sigui per la tramesa esporàdica de versos a la capital de Principat, generalment textos emblemàtics, amb motiu de certàmens poètics religiosos: set per a la festa de canonització de Tomàs de Villanueva (1658), catorze en honor de la beatificació de Rosa de Lima (1667) i nou per la beatificació de Joan de la Creu (1676). El 1660, segons que consta als manuscrits, hi enviava el conegut poema penitencial en octaves rimes «Vinc, Jesús meu, per ròmpre la cadena»,³⁹ no sabem per quin motiu. També va tenir difusió àmplia el poema sobre l'elecció del papa Alexandre VII (1655). Aquests i alguns altres dels textos inequívocament redactats al Rosselló (com els emblemes a Joan de la Creu que hi ha a les pàgines 179-182 del manuscrit) apareixen fora del sector estrictament religiós citat del manuscrit ripollenc, la qual cosa inclina a pensar que devien ser enviats al Principat i van circular-hi amb una certa profusió, de manera que van ser recollits per diversos manuscrits. I posteriorment, també al manuscrit esmentat, en el sector més religiós del qual, en canvi, figuren bastants textos que a penes degueren tenir circulació, per tal com no apareixen copiats en cap altre testimoni. A qui els enviava, a Barcelona? No ho sabem pas, a hores d'ara.

Convindrà fer, encara, una anàlisi a fons dels cançoners manuscrits que agrupen la seva obra per observar-ne el nucli inicial, les seccions que s'hi van incorporant, l'assemblatge de la poesia rossellonesa al conjunt, etc., la qual cosa ens pot donar pistes sobre la circulació de l'obra fontanelliana.

IX

Va mantenir Fontanella alguna mena de contacte amb altres escriptors rossellonesos en català contemporanis seus? Pel que sabem, el context literari rossellonès era quasi exclusivament devot: una literatura religiosa adreçada a un públic popular, com la de Pere Nicolau, Honorat Ciuró o Francesc Llot i Ribera, o com els goigs. Cap dels tres autors no residia a la capital rossellonesa: Nicolau era de Millars i prior d'Espirà de Conflent; Ciuró era de Cameles i beneficiat a Tuïr, i Llot es va establir a Rigardà.⁴⁰ El fet que fossin escriptors religiosos de to popular i aliens a la capital fa pensar que no hi hagué contacte, si més no contacte intel·lectualment i literàriament fructífer. Ben pensat, difícilment podien congeniar l'escriptor cultíssim i ambiciós que era Fontanella, també en matèria religiosa, amb aquell ambient de literatura de parròquia rural.

De Perpinyà era, en canvi, el notari i escriptor religiós Lluís Guilla, tot i que devia ser força més jove que Francesc, la qual cosa permet pensar en la possibilitat que fos deixeble seu a l'Estudi Major. Guilla va publicar impresos un *Manual de la doctrina cristiana*⁴¹ i unes *Ales per volar a Déu* (Perpinyà

38. Veg. Pep VILA, «Un manuscrit de Fontanella», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, III [=Miscel·lània Pere Bohigas, I] (1981), p. 139-159.

39. Segons Òscar JANÉ, «L'elit catalana al Rosselló després de 1652...», *op. cit.*, p. 72, en aquest poema Fontanella expressa «des del Rosselló una voluntat de reconciliació amb el Principat» i conclou: «El text i les idees de Fontanella certificaven un desenllaç no desitjat per alguns personatges destacats i amb una impregnada ideologia anticastellana, però també deixava entendre que no hi veia cap altra solució, com si els anys següents la seva vida restaria lligada a França». El mateix autor afirmava després que el poema mostra el sofriment de l'autor pel trauma de la partició de Catalunya «[...] la cadena simbolitzant la frontera catalana, la de su propia identidad» (Òscar JANÉ, «Psico(socio)logia e identitat de la frontera en la època moderna», *Manuscrits*, 26 (2008), p. 106). Una interpretació en la mateixa línia podem llegir a la tesi doctoral de Núria de LUCAS (*Catalunya i Castella, 1598-1652: «nosaltres i els altres». Les identitats nacionals en temps de conflicte a través de la literatura i de la iconografia de l'època*, tesi doctoral dirigida per Antoni SIMON I TARRÉS, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2007, p. 230): «La "cadena" estaria al·ludint, d'una banda, a la serralada pirinenca que de manera natural separa ambdós costats del Principat, però que alhora també representava el nexa d'unió entre els dos vessants dividits políticament. [...] [la cadena] es referiria també al pacte polític establert per les monarquies hispànica i francesa, decisió en la qual Catalunya no va poder intervenir i va haver d'assumir per força. Ara el poeta voldria trencar la cadena, però evidentment no disposa dels mitjans, per la qual cosa es presenta davant Déu com a víctima ("pobre víctima vinc a vostre temple")». Certament era possible una interpretació dels dos primers versos del poema més enllà de l'estrictament religiosa, recolzada en la puntuació de l'edició de Miró (*La poesia de Francesc Fontanella, op. cit.*, vol. II, p. 15): «Vinc, Jesús meu, per ròmpre la cadena / de mos sentits, contra mon cor forjada». Vist així, el jo poètic expressa un desig de destrucció d'un obstacle, bastit contra la seva voluntat. S'entén «de mos sentits» com un complement del nom «cadena». Hi ajuda la data, sens dubte. Però em fa l'efecte que la cosa és més simple: l'edició hauria d'haver estat «Vinc, Jesús meu, per ròmpre la cadena / de mos sentits contra mon cor forjada», entenent «Jesús meu, vinc per rompre la cadena forjada per mos sentits contra mon cor», és a dir, entenent la preposició *de* com a introductòria d'un complement agent en una frase passiva, que avui construïm amb la preposició *per*; és una construcció ben habitual en la llengua de l'època (vegeu un exemple del mateix Fontanella en el primer vers d'un famós sonet: «Oh dures fletxes, de mon fat rompudes»: «rompudes per causa de mon fat»). La frase adopta així un sentit totalment d'acord amb el discurs ascètic tradicional: els sentits corporals obstaculitzen el cor en el seu desig d'ascendir cap a la salvació de l'ànima. El vers 47, «llibert aquí d'humana dependència», ho confirmaria. Així les coses, crec que es tracta d'un poema estrictament penitencial, en la línia del gènere ascètic en què un pecador es lliura al redemptor, etc. Notem, com tantes altres vegades s'esdevé, com una simple coma pot canviar la interpretació d'un text; o, ajudar a imaginar-ne altres que sincerament crec que li són alienes.

40. Vegeu *Diccionari de la Literatura Catalana*, Àlex BROCH (dir.), Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2008, s.v.; Christian CAMPS, «L'emploi du castillan et du catalan dans les lettres roussillonnaises de la première moitié du XVIIe siècle», dins Christian CAMPS i Carlos HEUSCH (ed.), *Languedoc – Roussillon – Catalogna. État, nation, identité culturelle régionale (des origines à 1659). Actes du Colloque 20-22 Mars 1997*, Montpellier: Presses de l'Université Paul Valéry, Montpellier III, 1998, p. 360-362.

41. Del qual només es conserven exemplars de l'edició del 1685, però les aprovacions i llicències que hi consten són del 1669, entre elles

1695),⁴² obres per a la formació espiritual d'un públic popular. Segons Josep Sebastià Pons, Guilla va heretar l'«*style fleuri*» de Fontanella, per tal com considera que aquest el va difondre al Rosselló.⁴³ Després haurem de tornar a aquest punt. No sé si hi ha influència fontanelliana o no, però les *auctoritates* que usa el notari Guilla en els seus llibres devocionals el que mostren és, novament, la «hispanitat» de la devoció rossellonesa.⁴⁴

No va arribar a establir contacte –si més no en el refugi posterior al 1652– amb el carmelità perpinyanès Josep Elies Estrugós, autor del famós *Fènix català* (Perpinyà 1644), perquè aquest havia mort el 1645. Al pròleg «Al lector», Estrugós havia fet una crida a escriure en català i una apologia de la literatura catalana on esmentava Marc i Lull i altres poetes contemporanis seus, de la primera generació barroca, com Garcia, Terrer, Noguers, etc. A més, hi havia inclòs un «Elenc dels escriptors catalans» on apareixia Fontanella pare entre els escriptors juristes. I en els preliminars constaven diversos poemes de factura devota culta en la línia dels que escriu Fontanella a Perpinyà. Sens dubte el subprior dels carmelites perpinyanesos i el dominic Fontanella haurien tingut moltes coses de què parlar si haguessin arribat a coincidir.

Tampoc no va arribar a confluïr amb Reginald Poc, dominicà de Planoles i prestigiós predicador cultista, mort el 1635, el qual havia estat professor de teologia a l'Estudi Major de Perpinyà. Poc va publicar en castellà una vida de Galderic i Isidre a Perpinyà (1627) i una vida de Magí a Barcelona (1630), i havia arranjat una *Història de la cena de Nostre Senyor*, drama de Passió representat el 1613 o el 614.

En canvi, amb qui és probable que Fontanella tingués ocasió de contactar, o si més no de conèixer-lo, és amb Francesc Marès, cerdà de Llivia i doctor en teologia, l'autor de la celebrada *Història i miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Núria* (Barcelona 1666). No tant perquè va ser rector de Sant Feliu de Codines i beneficiat de l'església de Sant Miquel de Barcelona, a tocar d'on vivien els Fontanella a la capital de Principat, sinó sobretot perquè va participar en el certamen poètic dedicat a Sant Tomàs a Barcelona (1643), en què li va ser premiada una composició en llatí: recordem que la sentència o vexamen d'aquest concurs poètic va ser redactada per Francesc Fontanella («També a Francisco Marès / deguts aplausos ordena, / perquè lo premi segon / tinga dels llatins poemes».)⁴⁵

Ben segur que Francesc va tenir ocasió de coincidir, li agradés o no, amb el jesuïta Antoni Ignasi Descamps, omnipresent a Perpinyà des del 1659, quan va ser escollit com a rector del col·legi de la Companyia a Perpinyà. Va ser, a més, professor de retòrica, filosofia i teologia a l'Estudi Major. Descamps va publicar en català el *Llibre de la Congregació i Germandat de la sacratíssima Verge del Socorro* (Perpinyà 1666) i en castellà la *Vida del venerable padre Francisco Suárez* (Perpinyà 1671-1672), a més d'uns *Ejercicios espirituales* (Tolosa 1661), i va ser també editor d'obres de notable èxit.⁴⁶ Ambdós, Descamps i Fontanella, es van alternar, com hem vist més amunt, en diverses ocasions en la segona meitat de la dècada dels setanta en la predicació d'advent i quarresmal a Sant Joan de Perpinyà. El jesuïta fou el primer orador que la predicà en francès, cosa que valgué l'esmentada carta de felicitació de Lluís XIV als cònsols de la vila.

X

Hi ha un altre fil a estirar: el del teatre barroc del Rosselló. És sabut que Fontanella havia estat a Barcelona un dramaturg notable. En canvi, el teatre rossellonès de l'època no apunta gaires novetats, en la línia del que hem vist a l'apartat anterior. N'ha donat compte puntual i n'ha editat alguns dels textos més significatius l'infatigable amic Pep Vila.⁴⁷ A part d'una mostra fragmentària de teatre profà –la lloa en català que havia de servir d'introducció a la representació de l'obra del dramaturg castellà Agustín Moreto *El desdén, con el desdén*–, la resta de peces conegudes pertanyen al teatre de tema religiós: una *Passió barroca*⁴⁸ i una obra pastoral sobre el naixement de Jesús (*Relació dramàtica de la Nativitat del fill de Déu*).⁴⁹ Totes tres peces són recollides al ms. 15 dels Archives Départementales des Pyrénées Orientales, del 1696.

Vila va apuntar la possibilitat que la *Relació dramàtica...*, recollida també en altres tres manuscrits, dos de posteriors i un de perdut, podria ser obra de Fontanella o d'un deixeble i en va desplegar els arguments del cas.⁵⁰

la del bisbe, Vicenç de Margarit, i la del president del Consell Sobirà, Josep Fontanella: tot plegat condueix a plantejar una més que probable primera edició de l'obra en 1669-1670, de la qual no se n'han localitzat exemplars.

42. Cf. Eulàlia MIRALLES, «Dos llibres de devoció del notari Lluís Guilla», *Afers*, 58 (2007), p. 675-691.

43. Joseph-Sébastien PONS, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Tolosa-París: Privat / Didier, 1929, p. 9.

44. Eulàlia MIRALLES, «Dos llibres de devoció del notari Lluís Guilla», *op. cit.*

45. V. 1092-1095, *La poesia de Francesc Fontanella*, *op. cit.*, vol. I, p. 161.

46. Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà...», *op. cit.*, p. 97-103.

47. *Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX*, vol. I, ed. de Pep VILA, Barcelona: Curial, 1989; Pep VILA, «La passió barroca rossellonesa del segle XVII», *Revue d'Études Catalanes*, 4 (2001), p. 189-205.

48. Pep VILA, «La passió barroca rossellonesa del segle XVII», *op. cit.*

49. *Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX*, *op. cit.*

50. Sobre l'autoria, vegeu *Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX*, *op. cit.*, p. 46 n. 20, 51-52, 57, 60-61.

Tanmateix, Albert Rossich va desestimar la hipòtesi de l'autoria fontanelliana per raons de tècnica versificatòria. En canvi, pel que fa a una altra obra del mateix manuscrit i també editada per Vila, el mateix Rossich la va posar en relació, si no d'autoria sí de vincle amb un cercle proper al dels Fontanella i, en general, als refugiats sud-catalans dels primers anys després de la caiguda de Barcelona.⁵¹ Em refereixo a l'esmentada *Lloa per la comèdia del desdeny, ab lo desdeny*, peça de factura més culta i ambiciosa que l'anterior. Rossich aventurava una possible representació de l'obra de Moreto, d'ambientació barcelonina, en algun escenari privat perpinyanès. Per a aquella ocasió, doncs, podia haver estat composta la lloa introductòria. L'autor, descartat Fontanella mateix, podia ser perfectament de l'entorn del barceloní.⁵²

En fi, pel que fa a la tercera peça del manuscrit, la *Passió* –amb pretensions literàries manifestes que la fan perifèrica a la tradició més popular i rutinària de les passions–, Pep Vila ha apuntat un seguit de possibilitats de filiació: un deixeble de Fontanella, el dominic Reginald Poc, ja esmentat, o algun jesuïta de Perpinyà.⁵³

En tot cas, notem-ho: tres obres de teatre de transmissió clarament rossellonesa i ja hi veiem Fontanella arreu!

Si l'activitat literària nord-catalana del segle XVII mostra un to més aviat baix i monocolor en comparació amb la del Principat, no és aquest el cas del mercat editorial, que va ser força dinàmic. Eulàlia Miralles ha donat compte d'un cert frenesí de les premses rosselloneses que aplegà cent trenta títols al llarg de la centúria, dues terceres parts a la segona meitat.⁵⁴

XI

És cert que l'atmosfera literària rossellonesa que va trobar el refugiat Fontanella era radicalment diferent d'aquella a la qual estava acostumat a la capital del Principat i no es va reproduir la simbiosi dialèctica que dèiem que va caracteritzar l'efervescent decenni barceloní. També és cert que Perpinyà no era Barcelona i que la capital del Rosselló es trobava en un context de ruïna econòmica i davallada demogràfica important: al voltant del 1652 la població devia estar entre 3000 i 4000 habitants, després del delme de la pesta del 1631, els combats i el setge del 1642 i la represa de la pesta en 1651-1652.⁵⁵

L'opció religiosa de Francesc Fontanella, naturalment, també va comportar canvis que van significar, necessàriament, un replantejament d'aquella simbiosi. Però la falta d'arrelament cultural també podria estar motivada per una mena de sensació col·lectiva dels refugiats catalans que encara tan tard com el 1668 parlen amb nostàlgia de Barcelona, però sobretot expressen el desig i l'esperança de retornar-hi, sens dubte a través de la incorporació del Principat a França. El text de l'anònim traductor de *Lo camí del Paradís* que ens ha fet conèixer Eulàlia Miralles és preciós en aquest sentit. El desconegut torsimany dedica el llibre a la noble Joana de Barutell i d'Erill, de família refugiada,

perquè [...] persuadís als demés de nostra nació ab son exemple de pèndrer de veras lo camí del paradís, al menos ab los mateixos desitgs que generalment tenim de tornar en aquella insigne ciutat, delectable per la abun-

51. En la ressenya: Albert ROSSICH, «Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX (volum I), a cura de Pep Vila, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1989, p. 148 ps.», *Els Marges*, 43 (1991), p. 105-107.

52. Malgrat que som en el territori de les hipòtesis, aquestes propostes han generat un cert debat. La darrera aportació prové de Núria de LUCAS («Literatura i història. Identitats col·lectives i visions de “l'altre” al segle XVII», *Manuscrits*, 24 (2006), p. 167-192). A partir d'unes consideracions molt interessants d'Enrico di Pastena sobre l'obra castellana, segons el qual Moreto –a través de la celebració carnavalesca barcelonina, teló de fons de l'obra– expressaria un missatge de celebració pel retorn de Catalunya a la Monarquia austríaca després de la Guerra de Separació (la composició de l'obra de Moreto ha estat datada entre el 1652 i el 1654) (Enrico DI PASTENA, «Prólogo», a Agustín Moreto, *El desdén, con el desdén*, Barcelona: Crítica, 1999, XXXI-XCVII), Lucas pensa que la hipòtesi de Rossich sobre la representació privada a Perpinyà d'una obra d'aquestes característiques entre els refugiats catalans no sembla apropiada. I en principi diríeu que té raó. Si no fos que *El desdén, con el desdén* no diu ni explícitament ni implícitament res de tot això ni les consideracions de Di Pastena són perceptibles en el text. Més aviat penso, reforçant la possibilitat apuntada per Rossich, que, contràriament, podia ser perfectament llegida i representada en aquella atmosfera més que en cap altre lloc, com el que és: una obra teatral excel·lent per a amants del teatre, la qual exalta l'enyorada Barcelona i és protagonitzada per nobles de noms de la més rancia història catalana. Una obra ideal per al públic més adequat. Més que més si pensem que Fontanella i el seu cercle van tenir un cert protagonisme en les festes carnavalesques del 1647 a Barcelona (Eulàlia MIRALLES, «Per a una lectura de l'*Ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia* de Francesc Fontanella», dins Gabriel SANSANO i Pep VALSALOBRE (ed.), *Fontanelliana*, Girona: Documenta Universitaria, 2009, p. 271-301). Vegeu encara sobre el carnaval barroc barceloní Giuseppe GRILLI, «Excés d'oralitat i carnaval a la cultura urbana entre manierisme i barroc», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, VI [= Miscel·lània Pere Bohigas, 3] (1983), p. 309-357; Mireia CAMPABADAL I BERTRAN, «El carnestoltes a la Barcelona de l'Edat Moderna: cultura cívica, tradició literària i transgressió social», *Barcelona Quaderns d'Història*, 9 (2003), p. 109-132, i Francisco RICO, «Introducció», dins Agustín MORETO, *El desdén, con el desdén. Las galeras de la honra. Los oficios*, ed. de Francisco Rico, Madrid: Castalia, 1971, p. 31-33.

53. Pep VILA, «La passió barroca rossellonesa del segle XVII», *op. cit.*, p. 190.

54. Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà...», *op. cit.*

55. Alice MARCET, «Une ville bourgeoise (1462-1789)», dins Philippe WOLFF (dir.), *Histoire de Perpignan*, Tolosa de Llenguadoc: Privat, 1985, p. 99, i Claude COLOMER, *Le clergé régulier en Roussillon...*, *op. cit.*, p. 34; Gilbert LARGUIER, «Dans l'Espagne du Siècle d'Or, sur les marges (1462-1659)», dins Jean SAGNES (dir.), *Nouvelle Histoire du Roussillon*, Perpinyà: Trabucaire, 1999, p. 213, considera menor la caiguda demogràfica. «Après 1659 [...] la province devient uniquement agricole, sa capitale entre en léthargie» (Alice MARCET, «Une ville catalane (1462-1674)», *op. cit.*, p. 91).

dància de las delícias, per l'hermosa situació, per la benignitat del clima, per los agradables edificis de les cases de Déu y dels hòmens, l'amada Barcelona.⁵⁶

Al costat d'això, hi havia, no ho oblidem, una animadversió atmosfèrica contra l'elit catalana, els nouvinguts francesos que ara dominaven el país i que sovint els havien arravatat alguns dels privilegis locals de poder. Com explica Jané, eren els «traïdors» que els imposaven el domini francès.⁵⁷ Tot plegat no degué facilitar gens l'arrelament cultural de Francesc Fontanella, i d'altres, al país d'acollida, una acollida, cert, feta a desgrat.

Cal estar molt atents a la documentació i a les relacions de les cerimònies civils i religioses d'aquells anys per veure si el dominic Fontanella hi pren una presència activa. Sabem, d'altra banda, que hi va haver una sostinguda cerimoniositat religiosa i política. Gilbert Larguier ha detallat diverses processons i solemnitats per motius polítics al llarg del segle XVI i la primera meitat del XVII: des de la celebració pel casament de Felip II i Maria Tudor (1555), passant per la festa per la victòria de Sant Quintí (1557), la celebració de la victòria de Lepant (1571), el triomf contra els hugonots (Sant Bartomeu, 1572), o la processó de doctors i estudiants de la Universitat en honor de la Verge, declarada concebuda sense pecat original pel papa Pau V (1618).⁵⁸ Pep Vila va afegir alguns elements més a la llista de celebracions d'aquesta mena.⁵⁹ Hem de suposar que al llarg del Sis-cents les manifestacions cerimonials ciutadanes es van mantenir, si no és que van augmentar. Les dades es reprenen pel que fa al Set-cents: Claude Colomer ha difós dades documentals de les grans celebracions religioses fetes a Perpinyà a la primera meitat del Set-cents, i avança –tot i que no ho documenta– que devien ser especialment destacables a la segona meitat del XVII, «à une époque où l'influence espagnole est extrêmement forte».⁶⁰

Eulàlia Miralles ens recorda que, a part de textos poètics concrets relatius a la divisió entre el Principat i els comtats, fins i tot es va convocar un certamen literari pel bisbe d'Urgell Pere de Copons sobre l'afer.⁶¹ Seria molt estrany que no es generés també, si no una iniciativa equivalent, sí algun text literari al Rosselló i comtats sobre la qüestió. Ara mateix, però, jo no el conec.

En fi, l'anàlisi de nova documentació ha d'aclarir si Francesc, abans i després d'entrar en religió, només va tenir presència pública perpinyanesa a l'àmbit acadèmic (a l'Estudi General) i pastoral (les prèdiques a Sant Joan), però no en cercles culturals i literaris més amplis, com fins ara sembla.

56. Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà...», *op. cit.*, p. 117-118.

57. Òscar JANÉ, «L'elit catalana al Rosselló després de 1652...», *op. cit.*, p. 75 i p. 87.

58. Gilbert LARGUIER, «Dans l'Espagne du Siècle d'Or...», *op. cit.*, p. 209.

59. *Teatre català del Rosselló...*, *op. cit.*, p. 20-24.

60. Claude COLOMER, *Le clergé régulier en Roussillon...*, *op. cit.*, p. 115. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Dominique DE COURCELLES, «Les festes religioses al Rosselló», *L'Avenç*, 89 (1986), p. 52-55.

61. Eulàlia MIRALLES, «Les Comtès, terre de frontière, dans la littérature catalane du baroque», *Miranda*, 3, 2008, p. 90. Avui és al ms. 1671/10 de la Biblioteca de Catalunya.

**ACTES DEL CONGRÉS
DEL TRACTAT DELS PIRINEUS
A L'EUROPA DEL SEGLE XXI:
UN MODEL EN CONSTRUCCIÓ?**

**Col·loqui Barcelona-Perpinyà, 17-20 de juny de 2009
Edició a cura d'Òscar Jané**

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI, un model en construcció? : actes del congrés : col·loqui
Barcelona-Perpinyà, 17-20 de juny de 2009

Textos en català, francès, anglès i castellà. - Bibliografia

ISBN 978-84-393-8604-9

I. Jané Checa, Òscar, ed. II. Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació III. Museu d'Història de Catalunya

1. Espanya. Tractats, etc. França, 1659 - Congressos 2. Catalunya - Història - 1640-1652, Guerra dels Segadors - Congressos 3. Catalunya del Nord - Història - S. XVII - Congressos

946.0"1659"(061.3)

Actes del Congrés

Del Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?

Barcelona-Perpinyà, juny de 2009

Organitzadors

Museu d'Història de Catalunya. Direcció General del Patrimoni Cultural. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Revista *Mirmanda*

Universitat Autònoma de Barcelona

Universitat de Barcelona

Universitat de Girona

Université de Paris IV-Sorbonne

Universitat de Perpinyà

Universitat Pompeu Fabra

Université de Toulouse-Le Mirail

Col·laboradors

Ajuntament de Perpinyà

Casa a Perpinyà. Generalitat de Catalunya

Conseil Général des Pyrénées-Orientales

Diputació de Girona

Institut Ramon Muntaner

Revista *Sàpiens*

Comitè científic

Agustí Alcoberro (Museu d'Història de Catalunya - Universitat de Barcelona)

Lucien Bély (Université de Paris IV-Sorbonne)

Òscar Jané (Universitat de Barcelona) - Coordinació

Gilbert Larguier (Universitat de Perpinyà)

Joan Peytaví (Universitat de Perpinyà)

Barcelona, 2010

© dels textos, els autors

© d'aquesta edició, Museu d'Història de Catalunya. Direcció General del Patrimoni Cultural. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Es reserven tots els drets.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa per cap mitjà sense permís de l'editor.

Disseny de la coberta: canseixanta

Composició: L'Avenç

ISBN: 978-84-393-8604-9

Dipòsit legal: XXX

Imprès a XXX

TAULA

PRÒLEG / PROLOGUE

Agustí Alcoberro (Director del Museu d'Història de Catalunya) 7

OBERTURA

Westphalie, Pyrénées, Utrecht : trois traités pour redessiner l'Europe
Lucien Bély (Université Paris IV-Sorbonne) 13

1. HISTÒRIA I MEMÒRIA DEL TRACTAT

Boundaries and Identities in the Cerdanya
Peter Sahlins (University of California, Berkeley) 25

La memòria popular del Tractat dels Pirineus al segle XX
Enric Pujol (Universitat Autònoma de Barcelona) 31

Trois centenaires du traité des Pyrénées en Roussillon
Gilbert Larguier (Université de Perpignan-Via Domitia) 37

De la géographie à l'histoire : les Pyrénées de Pierre Vilar
Daniel Nordman (Directeur de recherche émérite au CNRS) 47

Repercussions del Tractat dels Pirineus a les Illes Balears
Miquel Deyà (Universitat de les Illes Balears) 55

Nature contre-nature. Raconter l'histoire du traité des Pyrénées en Catalogne française
Nicolas Berjoan (Université de Provence-UMR Telemme) 67

*La frontera ceremonial y la frontera real:
el Tratado de los Pirineos y la reavivación del conflicto por el dominio del río Bidasoa (1659-1668)*
Fernando Chavarría (Marie Curie Fellowship-EHESS, París) 75

2. LA GUERRA I LA PAU

Preliminars per a un tractat: una visió des del sud
Fernando Sánchez Marcos (Universitat de Barcelona) 89

Contrôle pyrénéen et maîtrise frontalière dans les conflits franco-hispaniques (1559-1659)
Alain Hugon (Université de Caen Basse-Normandie) 101

La paix des Pyrénées, la lettre et l'esprit
Bertrand Haan (Université Paris IV-Sorbonne) 111

La France et la paix des Pyrénées
Daniel Séré (Université Paris IV-Sorbonne) 119

Pierre de Marca (1594-1662), l'absolutisme et la frontière : l'homme qui divisa la Catalogne
Thierry Issartel (Historien) 127

«Que toda ella se tiene por un cabello»: la guerra a Catalunya entre la caiguda de Barcelona i el Tractat dels Pirineus (1652-1659)
Àngel Casals (Universitat de Barcelona) 139

*El paradigma ambrosià.
Devoció i patriotisme a la Guerra dels Segadors*
Xavier Torres (Universitat de Girona) 153

<i>España y Francia cara a cara en la frontera: alardes de poder y la Paz de los Pirineos</i> Lynn Williams (Brigham Young University)	161
<i>Poesia i política en la Guerra dels Segadors</i> Eulàlia Miralles (Universitat Autònoma de Barcelona)	177
<i>El Tractat dels Pirineus i els orígens de la geografia moderna</i> Agustí Alcoberro (Museu d'Història de Catalunya-Universitat de Barcelona)	189
3. UN MOMENT DE CONVULSIÓ I ECLOSIÓ	
<i>La configuració d'una nova frontera militar a Catalunya, 1659-1667</i> Antonio Espino (Universitat Autònoma de Barcelona)	199
<i>La résistance dans les Comtés au lendemain du traité des Pyrénées : quelles résistances, quels résistants ?</i> Alain Ayats (Historien)	213
<i>L'entrada de Catalunya en el joc de la política internacional europea del segle XVII. Lectures polítiques del primer intent de segregació del territori català</i> Antoni Simon Tarrés (Universitat Autònoma de Barcelona-Institut d'Estudis Catalans)	221
<i>La Catalogne de 1640 à 1659 : le rôle du Visiteur Général dans la mise en place d'une administration française</i> Sophie Gonzalez (Université de Perpignan)	233
<i>Conflictivitat social i revolta després del Tractat dels Pirineus</i> Jaume Dantí (Universitat de Barcelona)	245
<i>Els exiliats polítics (agents d'una adaptació electiva) i la frontera amb França</i> Òscar Jané (Universitat de Barcelona)	255
<i>La Catalunya borbònica (1641-1659): virregnat i dinàmiques de poder durant el govern de Lluís XIII i Lluís XIV de França al Principat</i> Daniel Aznar (Universitat de Barcelona)	265
4. UNA QUOTIDIANITAT EN UN ESPAI NOU	
<i>L'obra (o la vida) de Francesc Fontanella en l'esquinç de 1652-1659</i> Pep Valsalobre (Institut de Llengua i Cultura Catalanes-Universitat de Girona)	281
<i>La literatura jurídica, un mirall entelat de les guerres, les revoltes i les paus en la Catalunya dels anys 1640-1700</i> Josep Capdeferro (Universitat Pompeu Fabra)	291
<i>El comerç entre guerra i pau als Pirineus catalans abans i després del Tractat de 1659</i> Patrici Pojada (Universitat de Tolosa-Lo Miralh)	305
<i>La quotidianitat i la percepció del Tractat dels Pirineus a la lectura dels dietaris catalans</i> Joan Peytaví Deixona (Universitat de Perpinyà-Via Domícia)	315
<i>El Tractat dels Pirineus i el patronat eclesiàstic. Família i religió a la diòcesi d'Elna-Perpinyà</i> Ignasi Fernández Terricabras (Universitat Autònoma de Barcelona)	325
<i>Permanences et mutations religieuses en Catalogne du Nord après le traité des Pyrénées</i> Ramon Sala (Universitat de Perpinyà-Via Domícia)	335
CLOENDA	
<i>El Tractat dels Pirineus: Catalunya, un sol poble i dos destins</i> Eva Serra (Universitat de Barcelona)	345